

РЕФОРМАЦІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 274:316.74

© Леонід Виговський
(Хмельницький)

РЕФОРМАЦІЯ ЯК СВІТОГЛЯДНА ОСНОВА РОЗШИРЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ РЕЛІГІЇ В СОЦІУМІ

У статті розкривається роль світоглядного чинника в житті людини. Доводиться, що в загальній системі функціональності релігії світоглядно-сенсові підсистема (рівень, ряд) постає засобом надання відповіді особистості на питання про сенс її життя, його цінності і пріоритети, тим самим зумовлює зміст і форми її діяльності, оскільки надає цілісності та єдності іншим елементам системи функціонування релігії. Наголошується, що вчення ідеологів Реформації про “особисту віру” як єдину і достатню умову спасіння людини об’єктивно вимагало заміни багатьох положень традиційного християнського світогляду, оскільки в цій системі немає місця такому посереднику як Церква. Показується, що Реформація зумовлює новий тип світогляду, так як започаткувала процес переорієнтації з притаманних для традиційної християнської релігії відносин “Бог – Церква – Людина” на “Бог – Людина”. Аргументується, що вчення про “особисту віру” людини становить основу протестантської догматики і передбачає переосмислення традиційного християнського світогляду. Розкривається роль Реформації в процесі формування нових світоглядних принципів, які зумовили переорієнтацію змісту і форм функціонування релігійного комплексу в суспільстві засобом включення у сферу його діяльності економічних, політичних, правових, медико-біологічних, духовно-моральних, благодійницьких, екологічних та інших проблем. Аналізуються основні причини та наслідки впливу світоглядних принципів Реформації на зміст та форми діяльності релігійних організацій та інституцій.

Ключові слова: світогляд, релігія, ідеологія, функціональність релігійного комплексу, релігійні організації та інституції, Реформація, протестантизм.

Актуальність даної проблеми полягає в тому, що свого часу Реформація для релігійної сфери постала принципово новим світоглядним явищем, оскільки з нових методологічних позицій розглядала роль релігійних інституцій та організацій в житті людини. Ідеологи Реформації запропонували переорієнтувати наявні церковні канони і віросповідні догмати згідно нових світоглядних засад, а також наповнити новим змістом існуючі соціальні доктрини. Це зумовило можливість на нових світоглядних позиціях переосмислити ідеї кінця світу, гріховності людини, шляхи та засоби спасіння у потойбічному світі тощо. Таке бачення спричинило виникнення і розповсюдження нової гілки християнства – протестантизму. Він сформулював нові уявлення про особистість і моральність, про місце і роль релігії в суспільстві, а також передбачив провідні тенденції розвитку філософської, теологічної і правової думки епохи Нового часу.

Тому в даному контексті є сенс показати механізм впливу Реформації на формування і утвердження світогляду на нових методологічних засадах, що послужило розширенню функціональності релігійного комплексу в суспільстві, виявити конфесійну специфіку такого впливу на діяльність сучасних релігійних організацій та інституцій.

Метою даної роботи є аналіз впливу Реформації як світоглядного чинника на процес функціональності релігійного комплексу в процесі соціогенезу.

До основних **завдань** дослідження відносимо:

1. З’ясування причин світоглядної функціональності релігійного комплексу в соціумі.
2. Розкриття специфічних механізмів впливу світогляду Реформації на зміну змісту та форм діяльності релігійних організацій та інституцій.

Рівень та ступінь дослідження проблеми. Конфесійний підхід до розуміння Реформації розробляли У. Раушенбуш, Р. Нібур, К. Барт, К. Ясперс, А. Швейцер, Б. Грем, М. Вебер. З українських дослідників ця проблема в тому чи іншому аспекті розглядалася В. Докашем, А. Колодним, Л. Филипович, П. Яроцьким та іншими.

Виклад матеріалу. В історії людства релігія постає суттєвим засобом прилучення особистості до різних сфер суспільного життя. Тому усвідомлення сутності її функціональності та механізмів реалізації в житті суспільства й індивіда становить досить перспективну філософсько-соціологічну проблему. Це пояснюється, з одного боку, тією важливою суспільною роллю, яку відіграє релігія в соціумі, а з іншого – тими трансформаціями, які відбуваються в ній самій під впливом змін у суспільстві.

Варто нагадати, що сама функціональність релігії зумовлюється конкретно-історичними та соціально-духовними причинами і має глобальний та локальний виміри. У конституційованому вигляді вона слугує забезпеченню стабільності способу життя своїх послідовників. Як слушно зауважує релігієзнавець Л. Филипович, “релігія реально живе тільки тоді, коли вона функціонує. Тобто функціональність релігії в сучасну добу є показником її вітальності” [10, с. 61].

Особливу роль у загальній системі функціональності релігійного комплексу відіграє саме світоглядна складова. Вона важлива як в житті особистості, так і в житті суспільства. Пояснюється це тим, що саме надання людині цілісної картини світу дозволяє їй адаптуватися до нього в межах “смыслозадающих рамок” релігійного світобачення, відчуття “смаку до життєдіяльності” як форми служіння Богу. “Як світогляд, – зазначає український релігієзнавець А. Колодний, – релігія дає віруючій людині певний набір символів, понять категорій, в межах яких вона визначає своє ставлення до світу. Саме в релігійному віровченні людина віднаходить загальну картину останнього, що ґрунтується на визнанні первинності щодо нього надприродних сил, можливості втручання їх в життя природи, суспільства, самої людини” [4, с. 14].

Загалом, будь-яка система (матеріальна чи соціальна) для власного існування об’єктивно потребує системоутворюючого елементу. Саме на нього покладається функція, образно кажучи, тієї сили, яка на певних засадах об’єднає, структурує наявні елементи в одне ціле, тобто в систему. В результаті цього процесу формується певна єдність, цілісність та субординаційність усіх її елементів.

У системі функціональності релігії системоформуючу, системоутворюючу функцію виконує світоглядно-сенсотвірна підсистема. Це впливає з того, що саме світогляд у житті людини і суспільства відіграє надзвичайно важливу роль. Адже, він визначає бачення людиною світу, формує її відношення до важливих моментів її індивідуального і суспільного буття. При цьому головним є те, що світогляд має не тільки теоретичне значення, але й практичне, оскільки визначає не тільки цілі, ідеали і сенс життя життєдіяльності особистості, але й зумовлює засоби їх реалізації, а також сам спосіб соціальної активності.

Відомий дослідник у цій сфері В. Шинкарук підкреслював, що світогляд “є не що інше, як спосіб духовно-практичного засвоєння дійсності” [11, с.16]. Тому саме світогляд формує конкретну життєву програму особистості. Вона для її реалізації змушена відповідно корегувати зміст і форми власної діяльності або, у певних випадках, від деяких з них відмовитись. У цьому контексті релігійний світогляд робить людське життя осмисленим, так як пропонує людині свою картину світу (Космосу, Універсуму), де все те, що робить земне життя людини невдалим (несправедливість, страждання, смерть), має зовсім інший зміст, значення і перспективу в іншій, вічній реальності, де кожний індивід буде нести відповідальність за вчинки, які він здійснив свого часу в земному житті. Саме тому світоглядну функцію релігії ще називають функцією сенсопокладання або функцією значення. Зрозуміло, що саме релігійний світогляд зумовлює розуміння сутності сенсу життя релігійного індивіда і детермінує його конкретні життєві цілі, й тим самим спонукає до діяльності з їх реалізації, яка на практиці може мати не тільки релігійний зміст і форму.

Отож, світоглядно-сенсотвірна підсистема, даючи людині відповідь на питання про сенс життя, його цінності і пріоритети, тим самим зумовлює зміст її діяльності, надає цілісності і єдності всім елементам системи функціонування релігії, постає її інтегративним началом. Це пояснюється тим, що вона в ієрархії функцій цієї системи займає провідне місце. Знаходячись у корелятивному зв'язку з іншими функціями системи, вона надає їм відповідної світоглядно-ідейної орієнтації. Тому світоглядно-сенсотвірна функція впливає на відповідний зміст інших функцій релігії, надає їм відповідного світоглядного обґрунтування, яке відповідає потребам людей, спільнот.

За своїм характером світоглядно-сенсотвірна функція, яка є провідною у відповідній підсистемі, є найбільш загальною і універсальною функцією релігії, оскільки в кінцевому підсумку саме вона зумовлює духовну основу для світоглядної інтеграції людей, формує засади для їх стійкого колективного існування і діяльності, стимулює підвищення їх групової консолідованості й ефективності взаємодії, сприяє нагромадженню соціального досвіду із гарантованого соціального відтворення таких колективів як стійких спільнот. “Релігія, – зазначає О.Пфлейдерер, – перетворює недосконале земне сотворіння в щось цілісне, вона підіймає нас до вічності, вириває із страждань і боротьби буття, підкорених часу” [9, с. 455].

Тому стрижневим структурним рівнем функціональності релігії постає саме світоглядно-сенсотвірна підсистема. Адже, вона має здатність системоутворюючого структурного елементу вказаної системи. Це пояснюється тим, що при всьому розмаїтті завдань і функцій, релігія тим не менше має досить конкретне призначення, оскільки покликана дати індивіду розуміння сенсу життя. Це реалізується через релігійний світогляд, який, постаючи способом духовно-практичного освоєння дійсності людиною, відповідно детермінує направленість її діяльності. В цьому аспекті вказана система функціональності релігії виявляється не тільки в тому, що вона дає людині картину світу, але, перш за все, в тому, щоб, завдячуючи цій картині, вона зуміла знайти сенс життя. Образно кажучи, саме ця підсистема створює доцентрову силу, навколо якої змушені обертатися всі інші підсистеми.

Як відомо, у релігійному світогляді вузловою виступає проблема усвідомлення людиною тілесної смертності і умов досягнення духовного безсмертя. Вона вирішується шляхом формування концепції безсмертя людини. Це відповідно зумовлює розуміння змісту і цінностей земного життя. Так, християни можуть бути “не від світу земного”, але вони не втрачають інтересу до нього. Більш того, вони знають, що їх вічне життя у потойбічності залежить від того, що вони у ньому робитимуть.

В трактуванні змісту такого світогляду революційні зміни внесла саме Реформація. Як відомо, її передумовою, крім економічного і національного гніту більшості населення Європи, певною мірою також слугував гуманізм і формування під його впливом нового інтелектуального середовища. По суті критичний дух епохи Відродження зумовив новий погляд на всі явища культури, в тому числі й на релігію. Його наголос на індивідуальність і особисту відповідальність людини зумовив критичну оцінку католицької церковної структури, взагалі її діяльності. До цього варто додати й те, що інтерес до давніх релігійних рукописів та першоджерел об'єктивно виявив суперечність між первісним християнством і католицькою церквою. Це породило критичну налаштованість частини людей до тодішнього релігійного життя в особі католицької церкви.

Нагадаємо, що Реформація (від лат. *reformatio* – перетворення) виникла у XVI ст. як широкий суспільний рух проти католицької церкви. Він охопив Німеччину, Англію, Францію, Нідерланди, скандинавські країни та країни центральної Європи. Його ідеологи джерелом віровчення вважали лише Святе Письмо (Біблію) і не визнавали Священний Переказ (рішення церковних соборів, вердикти римських пап). Вони заперечували більшу частину таїнств, догмат католицької церкви про можливість «спасіння» віруючих «добрими справами» (тобто, пожертвуваннями і молитвами). Також заперечували верховну владу Папи Римського, чернецтво, культ святих, ікони, обов'язкову безшлюбність духівництва, більшу частину католицької символіки тощо.

Очевидно, що результати процесу Реформації охарактеризувати однозначно неможливо. Так, з одного боку, втратив цілісність християнський світ, який був об'єднаним під духовним керівництвом Папи Римського. Відповідно, була зруйнована і єдність християнської культури. Виникають національні церкви, в яких вже немає потреби звертатися до папи як до арбітра останньої інстанції. З іншого боку, національні церкви об'єктивно сприяли зростанню національної свідомості європейських народів, що слугувало утвердженню їх самоідентифікації. Реформація сприяла істотному підвищенню їх культурного і освітнього рівня. Це пояснюється тим, що мирянам відтепер потрібно було самим знати Біблію. А для цього необхідно було навчитися читати. Така нова потреба зумовила зростання як початкових учбових закладів (в основному у формі приходських шкіл), так і університетів, в яких відбувалася підготовка кадрів для національних церков. Варто зауважити, що для деяких мов спеціально була розроблена абетка з метою друкування Біблії.

Зрозуміло, що виникнення у свій час такої форми християнства як протестантизм було своєрідною відповіддю на тогочасні суспільні виклики. Сформований на потребу буржуазного способу виробництва, він суттєво змінив світоглядно-ідеологічні засади християнського віровчення, пристосував їх до запитів нового, капіталістичного суспільства. Так, якщо згідно з вченням католицизму людина могла досягнути особистого спасіння в потойбічному світі тільки завдячуючи старанням і діянням католицької Церкви, то ідеологи протестантизму (М.Лютер, Ж.Кальвін, У.Цвінглі) виходили з того, що первородний гріх спотворив природу людини, позбавив її здатності до добра. Через це вона може врятуватися не тільки за допомогою добрих справ, таїнств і аскетизму, як це було раніше, а й через особисту віру в спокутну жертву Ісуса Христа. Саме тому, з точки зору протестантизму, вся людська діяльність має релігійне значення. Відтак попередні релігійні засоби досягнення врятування (обряди, богоугодні справи, аскеза, відхід від мирського життя і т. д.) оголошуються несуттєвими. Тому протестантизм робить акцент «на спасінні через віру, але віру вільну».

Такий підхід дозволив відкрити шлях до стимулювання у людей ініціативи, бережливості, підприємливості, що, зрештою, сприяло накопиченню матеріальних благ. Така діяльність вже принципово не розглядається як недостойна справа для віруючої людини. Навпаки, вона постає як шлях отримання божественної благодаті. Тому «фундаментальною ідеєю основних сучасних теологічних напрямів, – зазначає сучасний християнський теолог Т.Оден, – запропонованих Бультманном, Тілліхом, Бонхоффером, Уайтхедом і Ранетом, є ідея необхідності пристосування теології до нових часів» [7, 29].

Реформація, поглиблюючи процес переорієнтації з притаманних для релігії вертикальних відносин «Людина – Бог» до горизонтальних «Людина – людина» тим самим об'єктивно впливає на зміст та форми функціонування релігійного комплексу. «Відтак Бог, – слушно зауважує А. Колодний, – у свідомості віруючого постає скоріше як сила, що розчинилася в потоці самого життя і є для людини свого роду орієнтиром, моральним еталоном життєдіяльності, а догмати релігійних систем, зміст "священних книг" – символічним текстом-аналогом бажаної і водночас відповідної до волі Всевишнього діяльності – пізнавальної і практичної» [4, с. 7].

До речі, католицька церква завжди стверджувала принципову відмінність між «сакральною» (священною) діяльністю кліру і «мирською» діяльністю мирян. Перша розглядалася як угодна Богу. Тому вона гарантувала священнослужителям спасіння в потойбічному світі. А ось прихожани могли досягнути такого спасіння лише за заслуги перед церквою. До них належать участь у таїнствах, обрядах, дотримання постів, паломництво до «святих місць», купівля індульгенцій, добровільні пожертвування церкви тощо. Таким чином, для мирянина головним було дотримання церковних регламентацій, що вимагало немало фінансових засобів.

Реформація, зокрема у формі протестантизму, кардинальним чином змінює таку світоглядну картину. Адже, згідно нового віровчення, між людиною і Богом не має ніякого посередника. Бог дарує спасіння по своїй вільній волі, а не змушений домаганням грішника. Відтепер доля людини визначається не церквою, а повністю милістю божою. Віруюча людина своїми силами добитися спасіння не здатна. Його досягнути можна лише

усвідомивши себе безнадійною гріховною істотою. Тоді вона набуває особисту віру в Бога і в спокутну жертву Ісуса Христа. Вчення про “особисту віру“ як єдину і достатню умову спасіння утворює основу протестантської догматики і передбачає переосмислення традиційного християнського віровчення.

Такий світоглядний підхід радикально змінює уявлення про місце релігії в житті віруючого. Відтепер священною визнається вся його діяльність без відносно до церковних регламентацій. Його рятує лише особиста віра. Тому немає потреби в особливих магічних діях, які ізольовані від буденного життя. Тепер важливо не те, що робить людина, не рід його занять і місце в суспільстві, а усвідомлення прихожанином свого боргу перед Богом. Через те важливий не результат діяльності, а внутрішній стан, мета, яку перед собою він ставить.

Послідовник протестантизму, на відміну від католицизму і православ'я, повинен вірити в те, що він вже врятований. Тим самим віруючий усвідомлює себе як слугу Бога. Тому внутрішньо вільний від земної влади. За такого підходу сакралізується вся діяльність людини, оскільки вона присвячена служінню Богу. Так, якщо для католиків чи православних таке служіння відбувається в процесі відправлення релігійного культу, а вся інша діяльність має світський характер, то для протестантів будь-яка діяльність має сакральне значення, оскільки є формою служіння Богу. Іншими словами, для мирян традиційного християнства сакральними є лише певний простір (місце відправлення богослужінь) і час (релігійні свята), то для протестантів весь простір і час має сакральний характер. Тому вони зобов'язані добросовісно працювати, гарно відноситися до людей тощо. Таким чином, сферою релігійного функціонування стають ті сфері життя, які раніше мали лише світський характер.

Очевидно, що такий світоглядний підхід, поставивши внутрішню особисту віру людини вище зовнішніх проявів релігійності, суттєво розширює поле діяльності віруючої людини. Це зумовило виникнення і утвердження нового типу релігійної особистості з новою культурою і відношенням до світу

Цікаво те, що протестантизм зумів змінити свідомість людини без проголошення нового соціально-політичного ідеалу, без вимоги кардинальних змін у суспільстві, без наукових переворотів і досягнень у художній творчості. Все це було зроблено шляхом відкриття перед людиною нових духовних перспектив. За таких умов особистість отримала можливість самостійно мислити і діяти без оглядки на приписи авторитарної церкви. Більше того, така віруюча людина здобула для себе вищу санкцію – релігійну – на те, що тільки її власний розум і совість є керівництвом до дії.

Таким чином, Реформація як світоглядне явище вплинуло на зміст і форми функціонування релігії в суспільстві, суттєво розширило межі її функціональності. В сукупності все це сприяє:

- розвитку і утвердженню нового типу релігійності, в якому відсутнє поняття посередника між Богом і віруючою людиною. Для людини весь світ стає Церквою.
- подальшому поглибленню процесу втрати трансцендентності людського існування через можливість суміщення у світогляді людини декількох, навіть протилежних картин світу;
- розвитку процесу визнання віруючими не лише моральних цінностей, але і матеріальних;
- поширенню релігійного вільнодумства при одночасній втраті сліпої довіри до змісту віроповчальних конфесійних установок;
- розвитку “електронної церкви”, яка виступає фактором індивідуалізації релігійного життя особистості;
- поширенню харизматичних культів, які мають чітко виражений оптимістичний характер.

Висновки. Отож, Реформація в історії людства зумовила новий тип світогляду, якій став чинником суттєвого розширення функціональності релігійного комплексу. Механізм впливу такого світогляду полягає в тому, що він з одного боку, ініціював кардинальний перегляд основних елементів традиційного християнського віровчення на нових методологічних

началах. Це послужило адаптації релігійних вимог до потреб сучасної урбанізованої людини. Відтепер і світська діяльність віруючої людини отримала статус форми служіння Богу. З іншого – така світоглядна позиція сприяла переорієнтації функціональної ролі релігії в суспільстві шляхом включення у сферу власної діяльності економічних, політичних, правових, медико-біологічних, духовно-моральних, благодійницьких, екологічних та інших проблем.

Література

1. Ерышев А.А. Религиоведение: Учеб. пособие / А.А. Ерышев. – К.: МАУП, 1999. – 280 с.
2. Колодний А.М. Релігія в проблемах її структури і функціональності. Науковий збірник / За ред. проф. А. Колодного. – К: Інтерсервіс, 2016. – С. 4-18.
3. Плейфдерер Отто. Религия и религии / Отто Плейфдерер // Религиоведение. Хрестоматия / Пер. с англ., нем., фр. Сост. и отв. ред. А.Н. Красников. – М.: Книжный дом “Университет”, 2000. – С.432-465.
4. Филипович Л.О. Трансформація функціональності релігії в сучасну добу: причини і наслідки / Л.О. Филипович // Релігія в проблемах її структури і функціональності. Науковий збірник / За ред. проф. А. Колодного. – К: Інтерсервіс, 2016. – С. 60-67.
5. Шинкарук. (SHinkaruk) В.І. Категоріальна структура наукового світогляду / В.І. Шинкарук // Філософська думка. – 1980. – № 2. – С. 16-25.

Literatura

1. Eryshev A.A. Relyhyovedenye: Ucheb. posobyie / A.A. Eryshev. – K.: MAUP, 1999. – 280 s.
2. Kolodnyi A.M. Relihiia v problemakh yii struktury i funktsionalnosti. Naukovyi zbirnyk / Za red. prof. A. Kolodnoho. – K: Interservis, 2016. – S. 4-18.
3. Pleifderer Otto. Relyhyia y relyhy / Otto Pleifderer // Relyhyovedenye. Khrestomatyia / Per. s anhl., nem., fr. Sost. y отв. red. A.N. Krasnykov. – M.: Knyzhnyi dom “Unyversytet”, 2000. – S.432-465.
4. Fylypovych L.O. Transformatsiia funktsionalnosti relihii v suchasnu dobu: prychny i naslidky / L.O. Fylypovych // Relihiia v problemakh yii struktury i funktsionalnosti. Naukovyi zbirnyk / Za red. prof. A. Kolodnoho. – K: Interservis, 2016. – S. 60-67.
5. Shynkaruk. (SHinkaruk) V.I. Katehorialna struktura naukovoho svitohliadu / V.I. Shynkaruk // Filosofska dumka. – 1980. – № 2. – S. 16-25.

Leonid Vygovsky

Reformation as an ideological basis to extend the functionality of religion in society

The article explores the role of ideological factors in the human life. The author makes a case to show that the worldview/sense-making subsystem in the overall system of religion's functionality is a means by which individuals responds to questions about the meaning of life, its values and priorities, thus determining the content of their activities, as it ensures integrity and unity of the other elements of the functioning of religion. The paper shows that the Reformation determines a new type of a worldview, since it launches the process of reorientation from relationships, which are inherent for a traditional religion ("God - Church - Human"), to new type of relationships ("God - Human"). The author emphasizes that the teachings of the Reformation ideologues about "personal faith" as the sole and sufficient condition for the salvation of a human objectively necessitate changes in the traditional Christian worldview because in such a system there is no place for Church as an intermediary. The paper provides evidence that the doctrine of "personal faith" of a human is the foundation of the Protestant dogma and involves rethinking of the traditional Christian worldview. The author analyzes the causes and consequences of the philosophical principles of the Reformation and their impact on the change in the contents and forms of activity of religious organizations and institutions. The role of the Reformation as an ideological foundation of the transformation of functionality of the religious complex is described, and a link is made to shifts in the functional role of the religious complex in the society by means of its inclusion in the scope of economic, political, legal, medical, biological, spiritual and moral, charitable, environmental and other issues.

Keywords: worldview, religion, ideology, functionality of religious complex, religious organizations and institutions, Reformation, Protestantism.

Надійшла до редакції 12.04.2017 р.